

e-ISSN 2310-323X

# ПРАВО

ЮРИДИЧНИЙ  
ЖУРНАЛ

# України

## Науково-практичне фахове видання

**Засноване** у 1922 році

**Видається** щомісячно

**Свідоцтво** про державну реєстрацію: Серія KB № 17414-6184ПР

**Передплатний індекс:** 74424

**Адреса редакційної колегії:**

04107, м. Київ  
вул. Багговутівська, 17–21  
Тел.: 0 (44) 537-51-00

**Головний редактор:**

**Святоцький О. Д.,**  
доктор юридичних наук,  
професор,  
академік НАПрН України

**E-mail:** info@pravoua.com.ua

**ЮРИДИЧНИЙ ЖУРНАЛ «ПРАВО УКРАЇНИ» внесено до:**

- **Переліку фахових видань у галузі юридичних наук** (постанова Президії Вищої атестаційної комісії України від 10 лютого 2010 року № 1-05/1);
- **Міжнародної наукометричної бази даних «EBSCO Publishing, Inc.» (США)** (Ліцензійна угода від 16 травня 2013 року).

## ЗАСНОВНИКИ ЖУРНАЛУ

Національна академія правових наук України  
Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України  
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого  
Конституційний Суд України  
Верховний Суд України  
Вищий господарський суд України  
Генеральна прокуратура України  
Міністерство юстиції України  
Спілка адвокатів України

## ВИДАВЕЦЬ

© Редакція журналу «Право України»

**4/2014**

## НАУКОВА РАДА

**В. Я. Тацій**, д-р юрид. наук, проф., акад. НАН України, акад. НАПрН України (голова наукової ради); **В. П. Тихий**, д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України (заступник голови); **Ю. В. Баулін**, д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **А. Г. Бобкова**, д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **Т. В. Варфоломєєва**, д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **Л. К. Воронова**, д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **А. П. Гетьман**, д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **С. В. Ківалов**, д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **О. М. Костенко**, д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **Н. С. Кузнєцова**, д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **В. К. Мамутов**, д-р юрид. наук, проф., акад. НАН України, акад. НАПрН України; **В. Т. Нор**, д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **В. Ф. Опришко**, д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАН України; **М. І. Панов**, д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **О. В. Петришин**, д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **Б. М. Поляков**, д-р юрид. наук, проф.; **А. О. Селіванов**, д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **М. Ф. Селівон**, акад. НАПрН України; **В. І. Семчик**, д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАН України, акад. НАПрН України; **В. Ф. Сіренко**, д-р юрид. наук, чл.-кор. НАН України, акад. НАПрН України; **Ю. С. Шемшученко**, д-р юрид. наук, проф., акад. НАН України, акад. НАПрН України

## ІНОЗЕМНІ ЧЛЕНИ НАУКОВОЇ РАДИ

**Б. М. Банашак**, проф. (Польща); **Вільям Батлер**, проф. (США); **Чаба Варга**, проф. (Угорщина); **О. А. Лукашева**, д-р юрид. наук, чл.-кор. РАН (Росія); **М. М. Марченко**, д-р юрид. наук, проф. (Росія); **Жерар Марку**, проф. (Франція); **Андрес Оллєро Тассара**, проф., член Королівської академії моральних та політичних наук (Іспанія); **М. К. Сулейменов**, д-р юрид. наук, проф., акад. НАН Республіки Казахстан (Казахстан); **Ю. О. Тихомиров**, д-р юрид. наук, проф. (Росія); **Спіридон Флогайтіс**, проф. (Греція); **Девід Харріс**, засл. проф. (Велика Британія); **В. Ф. Яковлев**, д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. РАН (Росія); **Ячіко Ямада**, проф. (Японія)

## РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

**О. Д. Святоцький**, д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України (головний редактор); **П. М. Рабінювич**, д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України (перший заступник головного редактора); **Л. О. Макаренко**, канд. юрид. наук (заступник головного редактора); **М. Р. Аракелян**, канд. юрид. наук, проф.; **Ю. Г. Барабаш**, д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **Ю. П. Битяк**, д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **А. М. Бойко**, д-р юрид. наук, доц.; **В. І. Борисов**, д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **С. П. Головатий**, д-р юрид. наук, чл.-кор. НАПрН України; **В. Н. Денисов**, д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **А. С. Довгерт**, д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **В. В. Завальнюк**, канд. юрид. наук, проф.; **Д. В. Задихайло**, канд. юрид. наук, доц.; **Л. П. Ізовітова**; **М. І. Іншин**, д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **М. І. Козюбра**, д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **Т. О. Коломоєць**, д-р юрид. наук, проф.; **В. В. Комаров**, канд. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **Т. В. Корнякова**, д-р юрид. наук; **О. В. Кохановська**, д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **О. Д. Крупчан**, д-р юрид. наук, доц., акад. НАПрН України; **П. Ф. Кулинич**, д-р юрид. наук, проф.; **Р. А. Майданик**, д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **С. І. Максимов**, д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **В. І. Муравйов**, д-р юрид. наук, проф.; **Ю. М. Оборотов**, д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **С. Г. Омельченко**; **Н. М. Оніщенко**, д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **Л. М. Павлова**; **П. С. Пацурківський**, д-р юрид. наук, проф.; **П. Д. Пилипенко**, д-р юрид. наук, проф.; **М. А. Погорецький**, д-р юрид. наук, проф.; **С. М. Прилипко**, д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **Д. М. Притика**, д-р юрид. наук, акад. НАПрН України; **Я. М. Романюк**, канд. юрид. наук; **М. В. Руденко**, д-р юрид. наук, проф.; **Г. П. Середа**, д-р юрид. наук, проф.; **С. Г. Сєрьогіна**, д-р юрид. наук, доц.; **О. В. Скрипнюк**, д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **К. В. Смирнова**, канд. юрид. наук, доц.; **М. О. Теплюк**, канд. юрид. наук; **І. А. Тимченко**, канд. юрид. наук, акад. НАПрН України; **Б. Й. Тищик**, канд. юрид. наук, проф.; **Є. О. Харитонов**, д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **Н. М. Хуторян**, д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **В. М. Шаповал**, д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАН України, чл.-кор. НАПрН України; **В. Ю. Шепітько**, д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **І. Б. Шицький**, канд. юрид. наук; **О. І. Ющик**, д-р юрид. наук, проф.

## ІНОЗЕМНІ ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

**Джон Белл**, проф. (Велика Британія); **Г. О. Василевич**, д-р юрид. наук, проф. (Білорусь); **О. К. Голіченков**, д-р юрид. наук, проф. (Росія); **А. В. Наумов**, д-р юрид. наук, проф. (Росія); **В. Ф. Попондопуло**, д-р юрид. наук, проф. (Росія); **Хірохіде Такікава**, проф. (Японія); **І. З. Фархутдінов**, д-р юрид. наук, проф. (Росія); **Т. Я. Хабрієва**, д-р юрид. наук, проф., акад. РАН (Росія); **О. Чирич**, д-р юрид. наук, проф. (Сербія)

## ЗМІСТ

**Актуальна тема номера:**

**«ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН  
І СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ»**

*I. Теоретико-методологічні та історико-правові засади модернізації  
громадянського суспільства в Україні*

КОЛОДІЙ А. Громадянське суспільство: ознаки, структурні елементи, співвідношення із державою .....	9
КРУСЯН А. Громадянське суспільство в Україні як передумова сучасного українського конституціоналізму: поняття і тенденції розвитку .....	17
МЕДВЕДЧУК В. Громадянське суспільство як фундаментальна основа демократичного розвитку України .....	26
ТИМОШЕНКО В. Формування ідей та елементів громадянського суспільства в Україні: ретроспективний аналіз .....	36
ТОЛСТЕНКО В. Роль громадянського суспільства у генезі форми сучасної держави: теоретико-методологічні аспекти .....	45

*II. Громадянське суспільство і держава: проблеми взаємодії у сучасних умовах*

ОНІЩЕНКО Н. До питання про пошук балансу у співвідношенні громадянського суспільства та держави .....	55
КУЗНЄЦОВА Н. Громадянське суспільство, держава, приватне право: проблеми співвідношення та взаємодії .....	63
СТЕЦЕНКО С. Громадянське суспільство та соціальна держава: проблеми взаємодії .....	71

*III. Інститути громадянського суспільства і державної влади:  
проблеми взаємовпливу та формування паритету*

СКРИПНЮК В. Громадянське суспільство і система державної влади в Україні: проблеми взаємодії у сучасних умовах .....	81
КОВАЛЬЧУК В. Громадянське суспільство та його правосвідомість як основа формування легітимної влади .....	91
СУХОНОС В. Взаємовплив громадянського суспільства та інституту глави держави: досвід СРСР і України .....	99
СЕРЬОГІНА С. Удосконалення місцевого самоврядування в Україні в умовах демократизації та консолідації суспільства .....	107
ПАРХОМЕНКО Н. Роль громадянського суспільства у захисті прав і свобод людини та громадянина .....	116

*IV. Громадянське суспільство: тіньові деформації та шляхи їх подолання*

ЛЕМАК В. Законодавство і практика люстрації: досвід Чеської Республіки .....	126
ЯРМИШ О. Громадянське суспільство і злочинність .....	134
ФРАНЦУЗ А. Інститути громадянського суспільства у заходах запобігання і протидії корупції в Україні .....	141
<i>Висновки та рекомендації з актуальної теми</i> .....	150

**Вибрана бібліографія сучасних монографічних праць  
з питань громадянського суспільства** .....

<b>Інтеграція України в європейський правовий простір: актуальні питання</b>	152
СМИРНОВА К. Екстериторіальна дія права Європейського Союзу: досвід для України .....	153

# ВЗАЄМОВПЛИВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ІНСТИТУТУ ГЛАВИ ДЕРЖАВИ: ДОСВІД СРСР І УКРАЇНИ



**В. СУХОНОС**

*доктор юридичних наук, доцент,  
професор кафедри  
державно-правових дисциплін  
(Українська академія банківської справи  
Національного банку України)*

**П**овернення до парламентсько-президентської республіки ставить на порядок денний питання про її адекватність реаліям сьогодення та про запобігання появі тих прогалин, які не дозволили реалізувати її у 2006–2010 рр. Одним із гарантів цього стає демократично обраний глава держави. У цих умовах питання впливу громадянського суспільства на інститут глави держави набуває особливої актуальності.

Питання взаємодії громадянського суспільства і держави в цілому та її окремих інститутів зокрема аналізували у своїх працях видатні вчені та правознавці України, країн близького та далекого зарубіжжя. Зокрема, на питання, пов'язані із проблематикою громадянського суспільства, звернули увагу свого часу такі дослідники, як В. Медведчук [1], О. Скрипнюк [2] та ін. Інститут глави держави у своїх працях досліджували відомі українські [3], російські [4] та білоруські [5] правники. Були й праці присвячені взаємовпливу глави держави та громадянського суспільства [6], а також загалом різним моделям взаємодії держави і громадянського суспільства

[7, 60–63], чому свого часу приділив увагу і автор цієї статті.

Не применшуючи значущості доробку вище згаданих науковців, слід визнати, що в Україні відсутні фундаментальні дослідження взаємовпливу інституту глави держави та громадянського суспільства, на основі яких можливо було б опрацювати новітню методологію і практику формування та функціонування громадянського суспільства в нашій державі.

Саме тому метою нашого дослідження є аналіз досвіду СРСР та України в питаннях взаємного впливу інституту глави держави та громадянського суспільства.

Для реалізації цієї мети слід вирішити такі взаємопов'язані дослідницькі завдання: по-перше, загалом охарактеризувати громадянське суспільство; по-друге, дослідити роль глави держави у процесі формування громадянського суспільства в умовах переходу від авторитаризму до демократії; по-третє, дослідити роль глави держави в умовах руху до розвиненого громадянського суспільства в сучасній Україні.

Інститут глави держави є одним із найпоширеніших державних інститу-

тів у світі і в більшості країн він зазнає впливу різноманітних інститутів громадянського суспільства. Іноді такий вплив є істотним, іноді — обмеженим, іноді — взагалі нікчемним.

Щоб це пояснити, слід згадати, що *суспільство* — це сукупність форм спільної діяльності, що склалася історично. У своєму розвитку воно пройшло два етапи, що відповідають двом основним макроформаціям: добувній, яка була характерною для первісного суспільства, та виробничій, що притаманна державній організації суспільства. У добу Античності в окремих регіонах світу (Еллада, Рим) почало утворюватись громадянське суспільство, котре загалом визначається як сукупність неполітичних (економічних, духовно-моральних, релігійних, національних) відносин [8, 446] громадян та їх асоціацій, заснованих на принципах самодіяльності, невідчужуваності та автономії стосовно держави. Утім, таке визначення є неповним, адже акцентування на неполітичних та виключення політичних відносин одразу дозволяє зробити висновок про існування розвиненого громадянського суспільства в умовах авторитарного режиму, що не відповідає дійсності.

Інше визначення закріплює громадянське суспільство як сукупність особисто вільних індивідів. Якщо його розглядати з точки зору політології та соціології, то воно є повним. Проте з точки зору юриспруденції таке визначення є недостатнім, адже не торкається відносин громадянського суспільства з державою. Саме тому можна зазначити, що громадянське суспільство — це система відносин у суспільстві, прямо не урегульованих державою за допомогою права, тобто останнє може регулювати порядок утворення і функціонування структурних елементів громадянського суспільства, однак безпосередньо закон не регулює від-

носини між людьми, що входять до зазначених елементів. Це означає, що, наприклад, відносини між членами політичної партії не регулюються нормами права: для цього існують корпоративні норми. У цьому випадку партія є структурним елементом громадянського суспільства. До таких елементів також належать різноманітні об'єднання громадян, масові рухи тощо. Отже, *громадянське суспільство* — це продукт взаємодії особисто вільних індивідів, що утворився без державного втручання.

Саму ж *державу* слід розуміти як публічний, політико-територіальний механізм організації суспільства, що має суверенітет, який забезпечується за допомогою права та спеціальної системи оподаткування.

При цьому не слід відкидати можливість їхньої взаємодії, адже існує п'ять основних моделей взаємодії держави і громадянського суспільства в рамках суспільства взагалі:

1. Тоталітарна, коли громадянського суспільства не існує, а суспільство поглинається державою. Фактично в умовах тоталітарної моделі громадські об'єднання можуть існувати, але вони є підконтрольні державі. Як приклад, можна згадати, що у СРСР існував дитячий «тимурівський рух», який можна було б вважати певним елементом громадянського суспільства, але дуже швидко він перетворився на групи допомоги літнім людям, що був підконтрольний державі та правлячій партії. Апогеєм означений контроль досяг у період «застою», коли фактично «тимурівці» були позбавлені можливості самостійно визначати людей, яким була потрібна допомога.

Більше того, саме з ідеологічних міркувань тоталітарна держава втручалася навіть у позаполітичні питання, встановлюючи, наприклад, кримінальну відповідальність за «незаконне

навчання карате» і забороняючи будь-які публікації в ЗМІ про досить цікаве природне явище, яке отримало назву НЛО.

2. Авторитарна, коли суспільство реалізує свої інтереси через державні інститути, але у певних (перш за все — позаполітичних) сферах можуть існувати окремі елементи громадянського суспільства. Як приклад, можна згадати, що у СРСР на початку Перебудови (1985 р. — перша половина 1988 р.) все ще залишався авторитарною державою. Як приклад, можна згадати про травлю в радянських ЗМІ Н. Андрєєвої за її просталінську статтю «Не можу поступатися принципами» [9, 2] або про Б. Єльцина, який насмілився виступити з критичними зауваженнями роботи ЦК КПРС [10, 239–241], за що був відправлений у відставку з поста І секретаря Московського міського комітету КПРС і не отримав політичної реабілітації навіть на ХІХ конференції КПРС, хоча й просив про це [11, 61].

Ліберальна, коли суспільство однаковою мірою реалізує свою діяльність як через інститути держави, так і через інститути громадянського суспільства. За ліберальної моделі держава фактично «дарує» своїм громадянам права та свободи. Тим самим громадянське суспільство створюється штучно — за допомогою державної волі. Фактично саме ця модель існувала у СРСР в часи Перебудови (друга половина 1988 р. — 1991 р.), коли, з одного боку, існувала «гласність», а з другого — було закріплено особливий статус КПРС як «керівної та спрямовуючої сили суспільства».

Демократична, коли держава врегулює основні відносини, але інтереси суспільства здебільшого реалізуються через інститути громадянського суспільства. Ця модель притаманна розвиненим країнам і регіонам — США,

Західна Європа, Японія і є взірцем для більшості постсоціалістичних та пострадянських країн, у тому числі для України.

Анархістська або анархічна, коли є відсутньою держава, а суспільна сфера повністю поглинається громадянським суспільством. У цьому випадку мова йде не про анархію як таку, що здебільшого є синонімом хаосу і безладдя. Класики «наукового анархізму» (М. Бакунін, П. Кропоткін, М. Штирнер та ін.) розглядали анархію як синонім свободи від державного втручання. Зокрема, основоположник анархокомунізму князь П. Кропоткін наголошував, що анархізм є представником «...творчої сили самого народу, який прагне виробити установи звичаєвого права, які вберегли б його від охочої панувати меншини. Силою ж народної творчості та творчої діяльності народу, що спирається на сучасне знання і техніку, анархізм прагне й тепер створити установи, які б забезпечили вільний розвиток суспільства» [12, 191]. Таким чином, філософія анархізму передбачала розвиток громадського самоврядування всупереч розвитку держави, а тому віддавала перевагу громадянському суспільству.

Виходячи з усього наведеного вище, можна зрозуміти, що фактично існують радикальні (тоталітарна і анархічна), помірковані (авторитарна і ліберальна) та ідеальна (демократична) моделі взаємодії держави з громадянським суспільством.

Причому історія України свідчить про те, що анархічна модель історично є досить близькою для нашої країни. Зокрема, можна згадати українське козацтво (Військо Запорозьке), яке обирало собі гетьманів. Відомий французький мандрівник інженер Г. Левассер де Боплан описував порядок виборів гетьманів запорізьких козаків: «Ось як відбуваються вибори ватажка:



збираються усі старі полковники та діди, що користуються найбільшою шанованістю серед козаків, кожен висловлюється на користь того, кого вважає найбільш здібним, і той, хто отримує найбільшу кількість голосів, визнається обраним. Якщо той, хто обирається, з неохотою отримує цю посаду, відмовляючись неспроможністю та негідністю або посилається на малий досвід, це анітрохи йому не допомагає; йому відповідають, що, скоріше за все, він дійсно є не гідним такої честі і відразу ж убивають його на місці, немов зрадника, хоча у цьому випадку вони самі вчиняють зраду... Якщо ж обраний козак бере собі звання начальника, він дякує зібранню за честь, хоча сам він і визнає себе негідним її і нездатним до заняття такої значної посади; однак він обіцяє, що своєю працею та піклуванням спробує зробитися гідним честі служити усім взагалі та кожному окремо і що життя його завжди буде присвячене служінню своїм братам (так вони називають одне одного). При цих словах усі аплодують йому з криками: *Vivat! Vivat!* Потім кожен підходить у посадовому порядку і кланяється йому, а начальник тисне йому руку, що складає звичайне між ними вітання.

Таким є обряд виборів начальника, який часто відбувається серед пустинних степів. Цей начальник, якому вони беззаперечно підкоряються, їхньою мовою називається гетьманом» [13, 371–372].

При цьому не слід забувати, що козаки не лише самі обирали гетьмана, а й могли силоміць усунути його від влади, про що, наприклад, свідчить доля гетьмана І. Брюховецького, який отримавши владу за допомогою козаків, урешті-решт, був ними вбитий за спроби обмежити їхні права та вольності [14, 335].

Сучасні українські історики наголошують на існуванні так званої

«Козацької держави» [15, 172]. Проте цей термін є не коректним із суто юридичних причин, адже для «козацької держави» не було характерним ані право суверенітету (верховенство належало спочатку Речі Посполитій, а потім Московському царству і Російській імперії), ані наявність державного механізму, ані інших ознак, притаманні будь-якій державі. На нашу думку, українське козацтво жило в умовах анархії з її свободою та самоврядуванням. Козаки самі вирішували свої справи і формально (а іноді й фактично) не залежали від наказів державних чиновників.

У ХХ ст. анархічна модель була реалізована на теренах України в рамках «Селянської Радянської Республіки» з центром у Гуляйполі, лідером якої був Н. Махно, який, хоча й контролював велику територію та мав у підлеглих колосальну кількість осіб, формально він ніколи не був главою держави. Це, на нашу думку, можна пояснити тим, що сам Н. Махно був анархістом, а отже, відкидав ідею держави як такої [16, 230–231].

Таким чином, анархістська модель створює громадянське суспільство, яке, поглинаючи собою усе суспільство, ліквідує саму можливість існування держави та її глави.

Утім, вона здебільшого недооцінюється, про що, зокрема, свідчать як Помаранчева революція, так і Євромайдан.

Річ у тім, що здебільшого перехід від тоталітаризму до демократії відбувається «зверху» — шляхом реформування держави. Це, зокрема, спостерігалось і в СРСР.

У квітні 1985 р. Генеральний секретар ЦК КПРС М. Горбачов розпочав реформування СРСР. На перших порах держава з тоталітарної почала трансформуватися в авторитарну, дозволяючи громадянам СРСР фор-

мувати різного роду неполітичні об'єднання (спортивні, уфологічні, релігійні тощо). При цьому сам М. Горбачов формально не був главою держави, але він очолював правлячу партію як «керівну і спрямовуючу силу радянського суспільства», а тому фактично йому й належала вся повнота влади у країні. 1 жовтня 1988 р. він стає офіційним главою держави — Головою Президії Верховної Ради СРСР. Фактично з цього моменту активно розпочинаються процеси гласності та лібералізації. 1 грудня 1988 р. до Конституції СРСР були внесені зміни, згідно з якими «вищим органом державної влади СРСР» став З'їзд народних депутатів СРСР [17, 36]. Свідченням встановлення ліберальної моделі, при цьому, може слугувати той факт, що саме під час роботи означеного органу вперше виникла опозиція — так звана «Міжрегіональна депутатська група», активними членами якої були відомі на той час особистості — Т. Гдлян, Б. Єльцин, Г. Попов, А. Сахаров, А. Собчак та ін. Вперше виник постійно діючий парламент — Верховна Рада СРСР, головою якої став М. Горбачов. Фактично ж можна вважати, що пік процесів лібералізації припадає на 1990 р., коли у СРСР виник інститут президентства, а редакція ст. 6 Конституції була змінена на: «Комуністична партія Радянського Союзу, інші політичні партії, а також профспілкові, молодіжні, інші громадські організації та масові рухи через своїх представників, обраних до Рад народних депутатів, і в інших формах беруть участь у виробленні політики Радянської держави, в управлінні державними і громадськими справами» [18, 3]. Як ми бачимо, ст. 6 виокремлювала КПРС як самостійну силу, не пов'язану із «іншими політичними партіями». Щодо Президента СРСР (ним також став М. Горбачов),

то згідно з новою редакцією ст. 125 він визнавався «Главою Радянської держави — Союзу Радянських Соціалістичних Республік» [18, 3].

Після провалу серпневого путчу у 1991 р. у СРСР розпочалися процеси демократизації, які не припинилися й після ліквідації цієї держави.

Отже, як ми бачимо, у СРСР рух від тоталітаризму до демократії відбувався через періоди авторитаризму і лібералізму.

В Україні процеси демократизації були штучно призупинені в 1999–2004 рр., коли в державі сформувався своєрідний квазіфеодальний тип [19, 180–183]. Намагаючись змінити ситуацію, Президент України Л. Кучма запропонував внести до Конституції низку змін з метою запровадження парламентсько-президентської республіки, коли «Прем'єр-міністра має призначати парламент», а «Президент — вносить кандидатуру на цю посаду, погоджену парламентською більшістю» [20, 4].

Фактично тим самим пропонувався означений вище варіант процесу демократизації країни «зверху»: авторитарний режим змінюється на ліберальний, а ліберальний — на демократичний.

Утім, процеси лібералізації та демократизації, які відбувалися протягом 2005–2010 рр., були штучно зупинені після повернення першої редакції Конституції України 1996 р.

В Україні знову почав складатися авторитарний режим. І хоча Президент України В. Янукович ініціював конституційну реформу, проте було зрозуміло, що повернення до демократії знову відбуватиметься «зверху».

На наше переконання, усі означені спроби демократизації відбувалися в умовах недооцінки анархічної моделі взаємодії держави і громадянського суспільства, яке, як зазначалося вище,



є історично характерним для України. Саме через цю недооцінку президент та його оточення сприйняли Майдан як аналог «руського бунту», який достатньо розігнати і все заспокоїться.

Річ у тім, що анархічна модель є фактично єдиною моделлю, за якої громадянське суспільство виявляється спроможним для самоорганізації. З другого боку, вона здатна революційним способом подолати авторитарну модель і, оминувши модель ліберальну, прямо перейти до демократичної.

Зрозуміло, що анархічна модель є недоречною в сучасних умовах розбудови України як демократичної, правової та соціальної держави. Ця модель є тимчасовою, проте вона, як ніяка інша, дозволяє громадянському суспільству відчувати свою роль у процесах

сучасного державотворення, що є дуже актуальним зараз — в умовах повернення України до парламентсько-президентської системи.

Річ у тому, що за цієї системи роль президента істотно корегується у бік зменшення повноважень і при цьому зростає роль парламенту. Парламент же є не лише органом законодавчої влади, а й вищим органом народного представництва, за допомогою якого різні суб'єкти та інститути громадянського суспільства істотним чином впливають на стан справ у державі. Президент при цьому, хоча й має істотні повноваження у сфері оборони і зовнішніх відносин, проте всередині країни його роль стає більш символічною.

#### ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Медведчук В. В.* Громадянське суспільство: Український вибір : моногр. — К., 2012. — 568 с.
2. *Скрипнюк О. В.* Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики : моногр. — К., 2000. — 600 с.
3. *Серьогіна С. Г.* Теоретично-правові та організаційні засади функціонування інституту президентства в Україні : моногр. — Х., 2001. — 280 с.
4. *Чиркин В. Е.* Глава государства. Сравнительно-правовое исследование. — М., 2012. — 240 с.
5. *Паречина С. Г.* Институт президентства: история и современность : науч. изд. / под общ. ред. Е. В. Матусевича. — Минск, 2003. — 163 с.
6. *Сухонос В. В.* Институт радянського президентства як глава держави в рамках ліберальної моделі взаємодії держави з громадянським суспільством // Міжнародна юридична науково-практична Інтернет-конференція «Актуальна юриспруденція» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [http://legalactivity.com.ua/index.php?option=com\\_content&view=article&id=751%3A040214-22&catid=91%3A1-0214&Itemid=114&lang=ru](http://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=751%3A040214-22&catid=91%3A1-0214&Itemid=114&lang=ru).
7. *Сухонос В. В.* Теорія держави і права : підруч. — Суми, 2013. — 544 с.
8. *Мигранян А.* Гражданское общество // 50/50: Опыт словаря нового мышления / под общ. ред. М. Ферро и Ю. Афанасьева. — М., 1989. — С. 446–448.
9. *Андреева Н.* Не могу поступаться принципами // Советская Россия. — 1988. — 13 марта.
10. *Стенографический отчет* Пленума ЦК КПСС (21 октября 1987 года) // Известия ЦК КПСС. — 1989. — № 2. — С. 209–287.
11. *Стенографический отчет* XIX Всесоюзной конференции Коммунистической партии Советского Союза (Москва, 28 июня — 1 июля 1988 г.) : в 2 т. — М., 1988. — Т. 2. — 399 с.
12. *Кропоткин П. А.* Современная наука и анархизм // Антология мировой политической мысли : в 5 т. / рук. проекта Г. Ю. Семигин и др. ; ред.-науч. совет : Г. Ю. Семигин (председатель) и др. — М., 1997. — Т. IV: Политическая мысль в России: вторая половина XIX–XX в. — С. 191–196.
13. *Боплан.* Описание Украины и реки Борисфена, в просторечье именуемого Непр или Днепр, от Киева до моря, в которое эта река впадает // Чтоб вовек едины были. Век XVII / сост. Я. Д. Исаевич. — М., 1987. — С. 350–377.
14. *Маркевич М.* Історія Малоросії / ред. Ю. С. Шемшученко, прим. О. В. Кресін. — К., 2003. — 664 с.
15. *Багацький В. В., Кормич Л. І.* Історія України : підруч. — К., 2004. — 407 с.
16. *Сухонос В. В.* Інститут глави держави в конституційному праві. — Суми, 2011. — 339 с.
17. *Конституция* (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик от 7 октября 1977 г. : состоянием на 1 декабря 1988 г. — М., 1988. — 64 с.

18. *Об учреждении поста Президента СССР и о внесении изменений и дополнений в Конституцию (Основной Закон) СССР* : Закон СССР от 14 марта 1990 г. // *Московская правда*. — 1990. — 18 марта.
19. Сухонос В. В. Президент України і формування постіндустріального суспільства шляхом трансформації українського історичного типу держави // *Держава і право* : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. — К., 2005. — Вип. 30. — С. 177–184.
20. *Проект Закону України «Про внесення змін до Конституції України»*: На всенародне обговорення. — К., 2003. — 80 с.

#### REFERENCES

1. Medvedchuk V. V. Hromadianske suspilstvo: Ukrainskiy vybir [Civil Society: Ukrainian Choice], Kyiv, 2012, 568 p.
2. Skrypniuk O. V. Sotsialna, pravova derzhava v Ukraini: problemy teorii i praktyky [Social, Legal State in Ukraine: Problems in Theory and Practice], Kyiv, 2000, 600 p.
3. Serohina S. H. Teoretychno-pravovi ta orhanizatsiini zasady funktsionuvannya instytutu prezydentstva v Ukraini [Theoretical, Legal and Organizational Bases for Functioning of the Presidency Institution in Ukraine], Kharkiv, 2001, 280 p.
4. Chirkin V. E. Glava gosudarstva. Sravnitelno-pravovoe issledovanie [Head of State. Comparative Legal Research], Moscow, 2012, 240 p.
5. Parechina S. G. Institut prezidentstva: istoriya i sovremennost [Institution of the Presidency: Past and Present], Minsk, 2003, 163 p.
6. Sukhonos V. V. Instytut radianskoho prezydentstva yak hlava derzhavy v ramkakh liberalnoi modeli vzaiemodii derzhavy z hromadianskym suspilstvom [Institution of the Soviet Presidency as the Head of State in the Liberal Model of Cooperation Between State and Civil Society], *Mizhnarodna yurydychna naukovo-praktychna Internet-konferentsiia «Aktualna yurysprudentsiia»*. Available at: [http://legalactivity.com.ua/index.php?option=com\\_content&view=article&id=751%3A040214-22&catid=91%3A1-0214&Itemid=114&lang=ru](http://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=751%3A040214-22&catid=91%3A1-0214&Itemid=114&lang=ru).
7. Sukhonos V. V. Teoriia derzhavy i prava [Theory of State and Law], Sumy, 2013, 544 p.
8. Migranyan A. Grazhdanskoe obshchestvo [Civil Society], *50/50: Opyt slovarya novogo myshleniya*, Moscow, 1989, pp. 446–448.
9. Andreeva N. Ne mogu postupatsya printsipami [I Can Not Sacrifice My Principles], *Sovetskaya Rossiya*, 1988, 13 marta.
10. Stenograficheskiy otchet Plenuma TsK KPSS (21 oktyabrya 1987 goda) [Verbatim Record of the Plenum of Central Committee of the CPSU], *Izvestiya TsK KPSS*, 1989, no. 2, pp. 209–287.
11. Stenograficheskiy otchet KhIKh Vsesoyuznoy konferentsii Kommunisticheskoy partii Sovetskogo Soyuza (Moskva, 28 iyunya – 1 iyulya 1988 g.) [Verbatim Record of the Plenum of The Nineteenth Congress of the Communist Party of the Soviet Union (Moscow, 28 June – 1 July 1988)], Moscow, 1988, vol. 2, 399 p.
12. Kropotkin P. A. Sovremennaya nauka i anarkhizm [Modern Science and the Anarchy], *Antologiya mirovoy politicheskoy mysli*, Moscow, 1997, vol. IV, pp. 191–196.
13. Beauplan. Opisanie Ukrainy i reki Borisfena, v prostorechie imenuemogo Nepr ili Dnepr, ot Kieva do morya, v kotoroe eta reka vpadaet [A Description of Ukraine, and the River Borysthenes, Commonly Called the Nieper, or Dnieper, from Kiow Down to the Sea into Which it Falls], *Chtob vovek ediny byli. Vek XVII*, Moscow, 1987, pp. 350–377.
14. Markevych M. Istoriia Malorosii [History of Little Russia], Kyiv, 2003, 664 p.
15. Bahatskyi V. V., Kormych L. I. Istoriia Ukrainy [History of Ukraine], Kyiv, 2004, 407 p.
16. Sukhonos V. V. Instytut hlavy derzhavy v konstytutsiinomu pravi [The Institution of Praising the State in the Constitutional Law], Sumy, 2011, 339 p.
17. Konstitutsiya (Osnovnoy Zakon) Soyuza Sovetskikh Sotsialisticheskikh Respublik ot 7 oktyabrya 1977 g.: sostoyaniem na 1 dekabrya 1988 g. [The Constitution (Fundamental Law) of the Union of Soviet Socialist Republics Dated 7 October 1977: As of 1 December 1988], Moscow, 1988, 64 p.
18. Ob uchrezhdenii posta Prezidenta SSSR i o vnesenii izmeneniy i dopolneniy v Konstitutsiyu (Osnovnoy Zakon) SSSR: Zakon SSSR ot 14 marta 1990 g. [On the Establishment of the Office of the President of the USSR and the Making of Changes and Additions to the Constitution (Basic Law) of the USSR: Law of the USSR of 14 March 1990], *Moskovskaya pravda*, 1990, 18 marta.
19. Sukhonos V. V. Prezydent Ukrainy i formuvannya postindustrialnogo suspilstva shliakhom transformatsii ukrainskoho istorichnogo typu derzhavy [The President of Ukraine and Formation of Postindustrial Society by Transforming Ukrainian Historical Type of the State], *Derzhava i pravo*, Kyiv, 2005, Issue 30, pp. 177–184.
20. Proekt Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy»: Na vsenarodne obhovorennia [Draft Law of Ukraine «On Amendments to the Constitution of Ukraine»: On the Nationwide Discussion], Kyiv, 2003, 80 p.

**Сухонос В. В. Взаємовплив громадянського суспільства та інституту глави держави: досвід СРСР і України**

**Анотація.** Статтю присвячено актуальній проблемі взаємовпливу громадянського суспільства та інституту глави держави. Зокрема, проаналізована роль глави держави в питаннях формування громадянського суспільства у СРСР. Розглядається роль глави в Україні під час формування парламентсько-президентської республіки. Доводиться, що в умовах авторитаризму можуть існувати окремі елементи громадянського суспільства. Аналізується вплив анархізму на становлення демократичного режиму та формування громадянського суспільства в Україні. Висновком статті є припущення, що в умовах парламентсько-президентської республіки роль президента істотно корегується у бік зменшення повноважень і при цьому зростає роль парламенту як органу, який уособлює владу громадянського суспільства.

**Ключові слова:** громадянське суспільство, глава держави, анархізм, демократія, лібералізм, авторитаризм, тоталітаризм, парламент.

**Сухонос В. В. Взаимовлияние гражданского общества и института главы государства: опыт СССР и Украины**

**Аннотация.** Статья посвящена актуальной проблеме взаимовлияния гражданского общества и института главы государства. В частности, проанализирована роль главы государства в вопросах формирования гражданского общества в СССР. Рассматривается роль главы государства в Украине в период формирования парламентско-президентской республики. Доказывается, что в условиях авторитаризма могут существовать отдельные элементы гражданского общества. Анализируется влияние анархизма на становление демократического режима и формирование гражданского общества в Украине. Выводом статьи есть предположение о том, что в условиях парламентско-президентской республики роль президента существенно корректируется в сторону уменьшения полномочий и при этом возрастает роль парламента как органа, который олицетворяет власть гражданского общества.

**Ключевые слова:** гражданское общество, глава государства, анархизм, демократия, либерализм, авторитаризм, тоталитаризм, парламент.

**Sukhonos V. Mutual Influence of Civil Society and the Head of State: the Experience of the USSR and Ukraine**

**Annotation.** The article is devoted to the problem of mutual influence of civil society and the institution of the head of state. The role of the head of state in the formation of civil society in the USSR is analyzed. A role of the head of state in Ukraine during the formation of a parliamentary-presidential republic is considered in the article. It is shown that under the conditions of authoritarianism may be separate elements of civil society. Analyzed is the influence of anarchism on the formation of a democratic regime and the formation of civil society in Ukraine. The inference of this is the assumption that in the conditions of a parliamentary-presidential republic role of the president considerably corrected to reduce the powers and thus increases the role of parliament as a body that personifies power of civil society.

**Key words:** civil society, head of state, anarchism, democracy, liberalism, authoritarianism, totalitarianism, parliament.